

GELENEKSEL SAKARYA EVLERİNDE BEZEME

Yusuf ÇETİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren konumu ve verimli toprakları sayesinde sürekli göç alan Sakarya, ev mimarisi konusunda zengin bir yöre olmasına rağmen 1. derecede deprem kuşağında bulunduğu için sık sık depremler yaşamış ve bu depremlerden en çok evler büyük zararlar görmüştür. Depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerle rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından Türk mimarisinin yayıldığı geniş coğrafyada yer alan evlerle benzer özellikler göstermekle birlikte, bezeme bakımından başkent İstanbul'a olan yakınlığından dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmışlardır. Evlerde görülen bezemelerde Barok, Rokoko, Ampir ve Neo-Klasik unsurlar Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatının programına uygun olarak seçmecî bir biçimde uygulanmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da ve aynı zamanda Anadolu'da da izlenen Batı sanat geleneklerini yansıtan bu moda beğenisi, yapıların esas kuruluş ve çizgilerini pek değiştirmişse de dekorasyonda; Barok kartuşlar, girlandlar (asma çelenk), "S" "C" kıvrımlar, istiridye motifleri, natüralist çiçekler, manzara tasvirleri, natürmortlar gibi Batılı motiflerin oluşturduğu kompozisyonları hâkim kılmıştır. Sakarya ve ilçelerindeki evlerde bezeme malzemesi başta ahşap olmak üzere, boya, metal ve alçı malzemeden oluşmaktadır. Bu malzemeler; kalemişi, çakma, oyma, ajur, kabartma, döküm ve dövme gibi tekniklerle desenli hale getirilmişlerdir. İncelediğimiz evlerde bezemelerin en yoğun görüldüğü yerler daha ziyade evlerin iç mekânlarında, özellikle de evlerin başodalarında önem kazanmaktadır. Bu odalarda tavanlar, tavan göbekleri ve duvarlar bezemelerin yoğunlaştığı yerlerdir. Başodaların dışında diğer bölümlerde de tavan ve duvarların yanı sıra kapı, korkuluk, sütun başlıkları, çatı saçakları ve kemerler gibi mimari elemanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Sakarya Evleri, Osmanlı, Barok, Rokoko, Ampir, Neo-Klasik

ABSTRACT

Being a migration area due to its location and fertile lands since the foundation of Ottoman Empire, Sakarya, despite its richness in domestic architecture, has witnessed frequent earthquakes which highly damaged the houses, as located on the 1st grade seismic belt. A few houses in city centre and the districts have survived so far apart from

---

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. yusufcetin04@gmail.com

the ones in the district of Taraklı. Not older than the late nineteenth century samples, these houses, in terms of planning and functionality, holds the same characteristics as the houses built in the wide area that the Turkish architecture expands, while in terms of decoration, has been under the influence of the nineteenth century fashion trend as a result of its closeness to the capital, İstanbul back then. The Baroque, Rococo, Empire and Neo-Classical elements found in house decorations, has been applied in appropriate with the Westernization policy of Ottoman Empire. Reflecting Western art traditions this fashion trend, followed both in İstanbul and Anatolia after late eighteenth century, although did not change the original line and body of the construction, has been dominated in decoration with Western motifs combinations like Baroque elements, garlands "S", "C" folds, oyster motifs, naturalist blossoms, landscape depictions and still life. Decoration materials in Sakarya and its districts are consisted mainly of wood, paint, metal and plaster. These materials are figured by techniques like hand carving, pounding, engraving, openwork, embossing and hammering. The decorations are mainly observed in the inner sites of the houses, particularly in the headrooms of the houses. In these houses, the decorations are concentrated mostly in ceilings and ceiling roses. Apart from headrooms, decorations are seen in the other parts of the house, along with ceilings and walls, in architectural components like doors, barriers, column heading, eaves and arches.

Keywords: Traditional Sakarya Houses, Ottoman, Baroque, Rococo, Empire, Neo-Classical

Amaç ve Yöntem

Sakarya evleri ile ilgili ilk kapsamlı bilimsel yayınlar doktora tezi (Çetin 1996) ve bir kitap çalışması (Çetin 1988) içerisinde tarafımızdan yapılmıştır. Bu makalede amacımız daha önce genel olarak il sınırları içindeki mimarlık eserleri ile birlikte ele aldığımız Sakarya evlerini farklı bir açıdan irdeleyerek bezeme unsurlarını ayrıntılı bir biçimde ele almak, farklı bölgelerdeki örneklerle karşılaştırmalar yaparak geleneksel Türk konut mimarisi içindeki yerleri ve önemlerini ortaya koymaktır. Ayrıca, Sakarya ve çevresinin 1. derece deprem kuşağında olmasından dolayı sık sık yaşanan depremlerle gelen yıkımlar, yerel yönetimlerin yanlış uygulamaları ve koruma konusunda yeterli çabanın gösterilmemesinden dolayı giderek azalan bu evlerde özellikle ahşap, kalemişi gibi çabuk bozulabilen bezeme unsurlarının her geçen gün erozyona uğraması bizi böyle bir çalışmaya yönlendirmiştir.

Bu çalışmada Sakarya evleri ile ilgili ayrıntılı bir katalog çalışmasına gidilmemiş, sadece bezeme özellikleri bakımından ön plana çıkan evler ele alınarak bu evlerdeki bezeme unsurları kullanılan malzemeler ışığında kategorize edilmiş ve değerlendirme yoluna gidilmiştir. Örneklerin çokluğundan dolayı görsel malzemelere sınırlı yer verilmiş, konuyu aydınlatmada detay fotoğraf ve çizimlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Değerlendirme ve karşılaştırma yapılırken öncelikle yakın çevre örnekleri üzerinde durul-

muş, daha sonra Türk sanatı içinde dönemsel özellikleri ile yakınlık gösteren farklı yapılarla da karşılaştırmalar yapılarak değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren konumu ve verimli toprakları sayesinde göç alan Sakarya, ev mimarisi konusunda zengin bir yöre olmasına rağmen 1. derecede deprem kuşağında bulunduğu için yaşanan depremler evlere büyük zararlar vermiştir. Bu depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerine rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından Türk sanatının yayıldığı geniş coğrafyada yer alan evlerle benzer özellikler göstermektedir (Eldem 1954: 11-39, Kuban 1982: 192-211, Küçükerman 1996, Bektaş 1996: 99-104, Bektaş 2001: 47-51, Cansever 2002: 200-203, Eldem 2007). Bezeme bakımından ise başkent İstanbul'a olan yakınlığından dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmışlardır.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da ve aynı zamanda Anadolu'da da izlenen Batı sanat gelenekleri yapıların esas kuruluş ve çizgilerini pek değiştirmemiştir. Ancak dekorasyonda; Barok kartuşlar, girlandlar, "S" ve "C" kıvrımlar, istiridye motifleri, çiçekler, manzara tasvirleri, natürmortlar gibi Batılı motifler etkili olmaya başlamıştır (Arık 1976: 472, Renda 1983: 1532, Tansuğ 1983: 211-228, Üçer 1988: 104, Renda 1977).

Sakarya'da XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında inşa edilen evler, hem içte, hem dışta söz konusu son devir Türk bezeme sanatının motifleri ile bezenmiştir.

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Sakarya ve ilçelerindeki geleneksel evlerde bezeme malzemesi başta ahşap olmak üzere, boya, metal ve alçı malzemedен oluşmaktadır. Bu malzemeler; çakma, oyma, ajur, kabartma, kalem işi, döküm ve dövme gibi tekniklerle desenli hale getirilmişlerdir. Bezemelerin en yoğun görüldüğü yerler ise evlerin tavan, duvar, kapı, korkuluk, sütun başlıkları ve kemerleridir.

1.1. Ahşap Bezeme

Sakarya ve ilçelerindeki geleneksel evlerde görülen ahşap bezemeler dış mimaride; kemerlerde, sütun başlıklarında ve kapı kanatlarında; iç mimaride ise ahşap tavanlarda ve tavan göbeklerinde yoğun biçimde kullanılmıştır.

1.1.a. Dış Mimaride Ahşap Bezemeler

Sakarya'nın geleneksel konut mimarisinin en önemli malzemesi olan ahşap dış mimaride bezeme unsuru olarak yoğun kullanılmıştır. Dış mimari ahşap bezemelerinin en güzel görüldüğü ev Hendek Mollalar Evi'dir (Fotoğraf 1). XIX. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen evin (Çetin 2008: 162-169)

çıtakâri ve oyma teknikleri ile yapılmış bezemeleri doğu cephesinde yoğunlaşmaktadır. Alt kat cephesindeki revak, üst kat çıkmasının hizasında başlayan ve dört ahşap sütun tarafından taşınan üç yayvan ahşap kemerden oluşmaktadır. Kemer köşeliklerinin yüzeyleri gayet muntazam, plastik etkili oyma tekniğinde ahşap bezemelerle doldurulmuştur. Köşelerde bulunan dikdörtgen panoların içleri, sırt sırta vermiş uçları volütlü, stilize edilmiş geometrik formlu bitkisel motifler, boşluklar ise daha yuvarlak satırlı, plastik etkili, uçları volüt biçiminde sonlanan stilize bitki motifleri ile doldurulmuştur. Kemerlerin alt yüzeylerinde aşağı doğru sarkan zarif sarkıtlar bulunmaktadır. Sütun başlıklarının yüzeylerinde düz satırlı ve yüzeysel oymalarla sırt sırta vermiş, uçları volüt şeklinde sonuçlanan "S" motiflerinin yer almaktadır.

Buradaki bitkisel bezemeler Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatında 1890-1900 yılları arasında görülen ve daha çok bir dekorasyon sanatı olan Art-Nouva üslubu (Batur 1998: 327-331) özelliklerini taşıyan stilize bitki motifleri tarzındadır.

Evin dış mimarisinde görülen bir diğer ahşap bezeme ana cephenin ortasında yer alan gezemeğin üçgen alınlığının ucuna yerleştirilen kabartma tekniğinde, ahşaptan yarım güneş motifi ve çatı üzerindeki hotoz biçiminde ahşap tepeliktir. Farklı bir uygulamasını XIX. yüzyıl sonlarından kalan Taraklı Mürvet Tanyel Evi'nde de gördüğümüz bu güneş motifinin tam madalyon biçimindeki bir benzeri metal olarak Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887) giriş kapısı üzerindeki üçgen alınlıkta karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 2, a. b.) (Çetin, 1988: 228).

Dış cephe ahşap bezemeleri bakımından diğer zengin örnekler günümüze ulaşmayan Merkez Cevat Bey Konağı ve Diyarbekirliler Konağı'dır. Arşiv resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her iki evin girişinde yer alan kemer ve kemer köşeliklerindeki ajurlu ahşap işçilik XIX. yüzyıl sonu özelliklerini yansıtmaktadır (Çetin, 1988: 429-433).

Bölge evlerinde karşımıza çıkan bir diğer dış cephe ahşap bezemesi de geniş çatı saçakları yüzeylerinde yer alan çıtakâri bezemeler ve ajurlu furuşlardır. Daha çok I. ve II. Milli Mimarlık akımları (Sözen 1996: 13-68) yapılarında karşımıza çıkan bu uygulamanın en güzel örneklerinin görüldüğü yapılar 1910-15 yılları arasında yapılan Merkez Müze Binası (Atatürk Evi), Hendek Mollalar Evi ve XX. yüzyıl başlarından kalan Merkez Alicanlar Evi'dir (Fotoğraf 3, a. b. c. d). XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Çakıroğlu Konağı'nda farklı bir uygulama olarak çatı dilimli ve ajurlu bir bitkisel bezeme kuşağı ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 4, a. b.).

Bölge evleri içinde dış cephe ahşap bezemeleri ile farklılık gösteren bir diğer ev de XIX. yüzyıl sonlarından kalan Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'dir (Fotoğraf 5). Evin dış cephesinde kat aralarını belirleyen silmeler, köşe çıkmaları ve alttan kademeli konsollarla desteklenen üçgen alınlıklı pence-reler özellikle İstanbul Taş Kışla (1846-1852) ve Dolmabahçe Camii (1853) (Aslanapa 1986: 437,447-448) gibi Ampir Dönem Osmanlı yapılarında daha

çok mermer veya taş olarak karşımıza çıkan cephe düzenlemelerini hatırlatmaktadır.

Geleneksel Sakarya evlerinde dış cephe ahşap bezemelerin görüldüğü bir yer de evlerin gezemekleridir. Gezemekleri taşıyan sütunlar çoğunlukla yalın ve bezemesiz olup sütun başlıkları üzerinde çoğu basit, yüzeysel, kazıma ve oymalarla yapılmış çeşitli geometrik şekiller bulunmaktadır. Gezemeklerin kemer köşelikleri daha çok kafes tekniğinde ahşap çıtalarla kapatılmıştır. Korkuluklar ise genelde ajurlu basit geometrik motifler taşımaktadır. Bu tarz ahşap bezemeler yakın bölgeler olan Göynük, Beypazarı ve Safranbolu evleri ile benzerlik göstermektedir (Özköse 2001).

XIX. yüzyıl sonlarına tarihlenen Pamukova Suat Yavuz Evi'nde üst kat gezemeğini taşıyan yuvarlak ahşap sütunlar işçilik bakımından oldukça özenlidir. Yüksek kaideli, yuvarlak gövdeli sütunların üzerlerinde kademeli plastırlarla sonuçlanan başlıklar bulunmaktadır (Fotoğraf 6). Bölge evlerinin gezemeklerinde yaygın kullanılan bu sütun biçimi Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatında Barok ve Ampir yapılar da sevilerek kullanılan bir uygulamadır. Bu sütunların benzerleri bölgede Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887)'nine girişinde de görülmektedir (Fotoğraf 2, b) (Çetin 1988: 228).

Yapıların cümle kapıları üzerinde yar alan ahşap bezemeler dış bezemelerin diğer bir bölümünü oluşturmaktadır. Günümüze ulaşmayan müze arşivinden elde edilen fotoğraflardan tespit ettiğimiz Merkez Cevat Bey Konağı, Suat Kızılkaya Evi ve Sapanca Arif Rıza Boycan Evi (Fotoğraf 7) kapıları üslup olarak aralarında büyük benzerlik olan bezemeli kapılardır. Kapı kanatları üzerinde kabartma veya oyma tekniği ile yapılmış olan bezemeler daha çok XIX. yüzyıl Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatındaki Türk-İslâm seçmeciliğinin tipik motifleri özelliklerini sergilemektedir. Bu tarz bezeme motifleri 1. Milli Mimarlık akımıyla birlikte de çeşitli yapılarda yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

1.1.b İç Mimaride Ahşap Bezeme

Geleneksel Sakarya evlerinin İç mimarisinde ahşap bezemeler iç kapı kanatları, yüklük ve dolap kapaklarında kullanılmadığı halde evlerin tavanlarında ve tavan göbeklerinde yoğun biçimde kullanılmıştır. Bölge mimarisinde yaygın tavan biçimi çitakâri tekniği ile tahta aralarının çıtalarla kapatılması ile elde edilen tavan düzenlemesidir. Tavan tahtaları duvara paralel ya da çapraz çakılabilir. XX. yüzyıl başlarından kalan Merkez Alicanlar Evi, XIX. yüzyıl sonlarından kalan Sapanca Yanık Ertekinler Evi (Fotoğraf 8. a, b) ve Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'nde görüldüğü gibi derzleri örten çıtlardan başka diğer yönlere de çıtaların çakılmasıyla çeşitli geometrik biçimler elde edilmiştir. XX. yüzyıl başlarından kalan Pamukova Orhan Gürevin Evi'nde oda tavanlarında, tavanlar ile duvarların birleştiği yerde geniş ahşap profillerin üzerinde ve tavan köşelerinde, XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Meriç Özen Evi'nde de başoda tavanının etrafında, çitakâri tekniğin-

de, zikzak motiflerinden meydana gelen tavan bezemesi bulunmaktadır (Fotoğraf 8. c).

Geleneksel Sakarya evlerinde ahşap tavanlarda farklı geometrik kompozisyonlar da kullanılmıştır. Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'nin üst katında sofa ve başoda tavanında çitakâri tekniği ile sekiz kollu yıldız kollarının kesişmesi ve aralarına uçları sivriltilmiş haç motiflerinin yerleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kompozisyon uygulanmıştır. Bu kompozisyon Türk sanatında başta çini olmak üzere mermer ve taş bezemelerde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 8. d). Merkez Alicanlar Evi'nde ikinci katın tekne tavan tarzındaki sofa tavanında tahtalarının farklı yönlerde çakılması ve üzerlerine çitakâri tekniğinde ahşap çitaların çakılmasıyla zengin geometrik kompozisyonlar elde edilmiştir (Fotoğraf 9). Günümüze ulaşmayan, müze arşivindeki fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Merkez Diyarbakir-liler Konağı'na ait tavanlarda da benzer bezemeler görülmektedir (Çetin 1988: 435).

Ahşap tavan bezemelerinin farklı bir örneği XX. yüzyılın başlarından kalan Taraklı Selahattin Kozcağız Evi ikinci kat batı eyvanı tavanında karşımıza çıkmaktadır. Çitakâri tekniğinde süslenen tavanı en dışta zikzak motiflerinin yan yana gelmesi ile oluşturulmuş bir bordür çevrelemektedir. Dikdörtgen tavanın yüzeyi, dört yapraklı çiçek şeklinde kesilen ahşap parçaların ortada kabarıklı çivilerle tavan tahtaları üzerine çakılması suretiyle bir kompozisyon oluşturulmuştur (Fotoğraf 10). Benzer kompozisyonlar Ankara ve Konya evlerinde karşımıza çıkmaktadır (Kömürcüoğlu 1950: 66; Önge 1991: 140-143).

Geleneksel Sakarya evlerinde iç mimari ahşap bezemeler ahşap tavanların yanı sıra tavan göbeklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk evlerinde sıklıkla karşımıza çıkan bu tavan göbekleri genelde, ortada stilize edilmiş bitki formları veya geometrik motiflerle bezenmiş bir göbek ile onun etrafında zikzak şekilli veya kademeli bir şekilde düz çitaların meydana getirdiği bordürlerden oluşmaktadır. Bazı evlerde ajur tekniği ile oyulmuş madalyon formunda ahşap göbeklere de rastlanmaktadır. Merkez Alicanlar Evi, Sapanca Yanık Ertekinler Evi, Taraklı Çakıroğlu Konağı, Çakırlar Evi ve Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi benzer özellikler gösteren tavan göbeklerinin görüldüğü evlerdir (Fotoğraf 8, a. b. c. d. e. f).

Taraklı Selahattin Kozcağız Evi'nde ise ikinci katta, kuzey-batı köşede yer alan başodanın tavan göbeği çitakâri tekniğinin yanı sıra ahşap malzeme üzerine kalem işi tekniğinde, natüralist çiçek motiflerinden meydana gelen bezemeler kullanılmak suretiyle çarpıcı bir görüntü elde edilmiştir (Fotoğraf 11). Geleneksel Türk evi bezemelerinde yaygın kullanılan bu tekniğin benzer örneklerini Safranbolu, Uşak, Kütahya, Konya ve Erzurum evlerinde de görmek mümkündür (Kömürcüoğlu 1950: 69-71, Eser 1955: 90-92, Önge 1991: 141, Günay 1989: 259).

İç mimari ahşap bezemelerin farklı bir uygulaması da XX. yüzyıl başlarından kalan Taraklı Çakırlar Evi'nde görülmektedir. Zemin kat giriş eyvanı

ile orta sofa arasına yerleştirilen ahşap muşabakın alt kısımlarında ajur tekniği ile yapılmış çiçek motifleri, üst bölümü ise kafes tekniği ile kapatılmıştır (Fotoğraf 12). Benzer uygulama Safranbolu evlerinde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay 1989: 298).

XIX. yüzyılda Batı eklektizminin Osmanlı saray mimarlığına yansması ile mobilya sanatında da kendini duyurmuş ve XIX. yüzyıl Osmanlı saraylarından Domabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Yıldız Sarayı'nda Avrupa mobilyası kullanılmaya başlanmıştır (İrez 1989: 59-74). Başkente yakın olan Sakarya bölgesinde de bu etkiler görülmeye başlamış, gelir düzeyi yüksek insanlara ait konaklarda ve bazı evlerde bu tarz mobilyalar kullanılmıştır.

Bu mobilyalardan günümüze birkaç adet aynalı konsol ulaşmıştır. Bunlardan Yanık Ertekinler Evi'ndeki varak çerçeveli aynalı konsol Rokoko tarzı kabartma bitkisel bezemeleri ile dikkat çekmektedir (Fotoğraf 14). Üzerindeki varakların bir kısmı dökülmesine rağmen aynalı konsol XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı bezeme sanatlarına hâkim olan Batı kökenli motiflerin sanatsal özelliklerini sergilemektedir. Bu konsol Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Sultan Abdülmecit tuğralı, XIV. Louis üslubunda yapılmış varaklı aynalı konsol ile büyük benzerlik göstermektedir (İrez 1989: 62). Pamukova Orhan Gürevin Evi ve Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'nde bulunan aynalı konsollar daha yalın örnekler olarak dönemin sanat anlayışını yansıtan önemli örneklerdir.

1.2. Kalemîşi Bezme

Geleneksel Sakarya evlerinde kalem işi bezemeler az olmakla birlikte sergiledikleri kompozisyonlar bakımından oldukça ilginç özellikler taşımaktadır. Sıva ve ahşap üzerine iki teknikte gördüğümüz bu bezemelerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Sıva üzerine kalem işi bezemelerin en güzel örnekleri Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi'nde görülmektedir (Fotoğraf 14). Büyük bir bölümünün üzeri sonradan badana ile kapatılan bu duvar bezemelerinden günümüze üst kat sofası ve başoda duvarlarında kalanlar ulaşabilmiştir. Bu kalem işi bezemelerde daha çok Avrupa egzotizminin paralelindeki bir anlayışla klasik motiflerin hâkim olduğu görülmektedir. Kızıl kahverengi, açık ve koyu mavi, sarı, krem rengi, mor, yeşil gibi renklerinin hâkim olduğu bu kalemîşi bezemeler Klasik Dönem Osmanlı sanatında sık sık karşımıza çıkan rumi, palmet ve zencirek bordürlerinin Batılı bir anlayışla, Barok ve Rokoko karakterlere büründürülüp uygulanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kalemîşi bezemeler XIX. yüzyıl Osmanlı sanatının Türk-İslâm seçmeciliğinin tipik örneklerini sergilemektedir. Daha sonra I. Milli Mimarlık akımı ile birlikte bu tarz bezemeler çeşitli yapılarda yaygın olarak kullanılacaktır. Özellikle XIX. yüzyıl sonunda İstanbul'da yabancı mimarlar tarafından yapılan Dolmabahçe, Beylerbeyi, Sarayları, Topkapı Sarayı'nın bazı yerleri, Aynalı Kavak Kasrı ve birçok son dönem eserlerinde

bu tarz bezemelerin yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir (Arık 1976: 18-37, Aslanapa 1986: 524, Üçer 1988: 104, Renda 1983: 137-170).

Kalem işi bezemelerin görüldüğü bir diğer ev de Taraklı Çakıroğlu Evi'dir. Evin ikinci katında sofa ve odalarda yer alan bu bezemelerden sofa duvarlarında yer alanlarda daha çok krem rengi, yeşil, kırmızı, mavi ve kızıl kahverengi renklerinin hâkim olduğu görülür (Fotoğraf 15). Bu bezemeler üslup olarak Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi duvar bezemeleri ile benzerlik göstermektedir. Sekizgen sofa tavanın köşe odalarının giriş kapıları üzerine denk gelen iç yüzeylerinde yer alan dört adet panoda ise çeşitli hayali manzaralar ve İstanbul manzaraları bulunmaktadır. Dikkatli bir doğa gözleminin görüldüğü resimlerde ağaç, çimen ve çiçek motiflerinde nerede ise Empresyonistlerin fırça tuşlarını hatırlatan renk lekeleri ile çalışıldığı görülmektedir. Hiç figür kullanılmayan resimlerde mimari tasvirler oldukça naif karakterlidir. Dağ sıralarında ve gökyüzündeki renk değişimi Batılı resim kuralları doğrultusunda, perspektif yaklaşımın kesinlik kazandığı bir üslupla ele alındığı görülmektedir. Bu da bu resimlerin Batı resmini iyi bilen bir sanatçının elinden çıktığını göstermektedir. Oda duvarlarında ise mavi zemin üzerine kızıl kahverengi, yeşil, sarı renklerle daha çok natüralist çiçek motiflerinin yer aldığı bezemeler bulunmaktadır (Fotoğraf 16).

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Anadolu kent ve kasabalarında Müslüman sanatçıların elinden çıktığı tahmin edilebilen bu resimlerde, İstanbul yapılarının duvarlarında yer alan ve Batı resim kurallarına daha uygun olan resimlere göre naif, şematik bir üslup anlayışı geçerli olmuştur (Tansuğ 1996: 42). Buradaki manzara resimleri bezemeleri XIX. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Birgi Çakıroğlu Konağı (Renda1997: 143-144), 1875 tarihli Amasya Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvanı kubbe içi resimleri ve Amasya II. Beyazıt Külliyesi Muvakkithanesi'deki (Renda 1997:156-160) İstanbul manzaralarının daha naif karakterdeki benzer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahşap üzerine kalemişi bezemelerin görüldüğü tek yapı ise Taraklı Selahattin Kozcağz Evi'dir (Fotoğraf 11). Evin başodasının tavan göbeğinde yer alan bu bezemeler iki kuşaktan meydana gelmektedir. En dıştaki kuşak lacivert zemin üzerine sarı renkte natüralist çiçek ve yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Göbeğin ortasını oluşturan ikinci kuşak ise sarı zemin üzerine lacivert renklerle ortadan dışa doğru gelişen ve pervane yapraklarını hatırlatan bir madalyonla tamamlanmıştır. Pervane yapraklarının aralarına da üç yapraklı stilize çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Bitkilerin karakterlerinden çok geç dönemlere ait olduğu tahmin edilen bu bezemelerin benzerleri Saffranbolu evlerinde de görülmektedir.

1.3. Alçı Bezeme

Bölge yapılarında oldukça az miktarda kullanılan alçı bezemenin görüldüğü tek yapı Merkez Alicanlar Evi'dir. Evin birinci katının güney-doğu köşesinde yer alan odanın duvarları alçı ile sıvanmış, duvar yüzeyleri alçı yaş iken

mala ile şekil verilmek suretiyle helezonik şekillerden meydana gelen bir kompozisyon oluşturulmuştur. Oldukça ilginç olan bu bezemelerin üzerleri sonradan boyanmıştır (Fotoğraf 17).

1.4. Taş Bezme

Bölgede incelediğimiz yapılarda taş bezeme en az görülen bezeme çeşididir. Merkez Atatürk Evi (Müze Binası) ve Merkez Halkevi'nin cephelerinde yer alan kapı ve pencere kenarlarındaki konsollar, köşe silmelerinin üst kısımlarında yer alan volütler I. Milli Mimarlık Akımı cephe özelliklerini yansıtan taş bezemelerdir (Fotoğraf 18). Dışa taşkın pencere ve kapı kemerleri ile dışarı ve yukarı taşırılmış kilit taşları XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mimarisine hâkim olan Eklektik sanat akımı çerçevesinde Ampir taş bezemeler olarak dikkat çekmektedir.

1.5. Madenî Bezme

Sakarya ve ilçelerinde incelediğimiz yapılarda madeni bezemeler kapı tokmakları, kapı kolları, kapı kilitleri, pencere parmaklıkları, çatı saçakları, gezemek ve merdiven korkuluklarında görülmektedir. Bu bezemelerde başta demir olmak üzere, bronz ve pirinç malzeme kullanılmıştır.

1.5.a. Kapı Tokmakları: Geleneksel Türk evinin en önemli bezeme unsurlarından olan kapı tokmakları bölge evlerinde de yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Şapolyo 1970: 13-14, Arseven 1983: 951, Karpuz 1993, Sayan 1997, Çal 1999: 122-125, Çal 1999:275-284). İncelediğimiz evler içinde özellikle Taraklı evlerinde daha çok görülen kapı tokmakları yakın zamanlara kadar çok sayıda bulunurken her geçen gün sayıları azalmaktadır.

Kapı tokmakları, bugünkü karşılığı ile kapı zili, eski evlerin kapılarını çalmak için kapı kanatları üzerine ve el yetiyecek yüksekliğe sabitleştirilen madeni bir levha ve buna bağlı halka ile elle vurularak ses çıkaran tokmağa denir. Ana işlevleri, kapıyı vurulmak yolu ile haber vermek ve çekerek kapıyı kapatmaktır (Arseven 1983: 951).

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda yoğunlaşan Batı etkilerine bağlı olarak kapı tokmaklarında da bu etkiler görülmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı Avrupa'dan ithal edilmiş, bir kısmı da yerli üretimdir. Ancak bazı tiplerin Avrupa'dan ithal mi, yoksa o moda ile Osmanlı topraklarında üretilen örnekler mi olduğunu doğru belirlemek de çok kolay değildir (Çal 1999: 275).

Taraklı evlerinde rastladığımız kapı tokmakları döküm tekniğinde olup pirinçten ve demirden yapılmışlardır. Ana gövdesi döküm tekniği ile yapılan tokmakların aynalıklarında delme tekniği kullanılmıştır. İncelediğimiz kapı tokmakları H. Çal'ın (Çal 1999: 276-283) yaptığı sınıflamaya göre "Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları" grubunun "Yatay Oval Biçimli Kapı Tokmakları" sınıfında yer almaktadır. Taraklı Çakırlar Evi, Meriç Özen Evi ve Selahattin Kozcağz Evi'nde gördüğümüz bu tokmaklar biri birlerine çok

benzemektedirler (Fotoğraf 19). Yatay oval biçimli kapı tokmaklarının gövdeleri ağız yukarı doğru olan bir "C" şeklindedir. Tokmakların uçları volütlüdür. Gövdelerinin alt ortasında, bastırılarak yapılmış parmak izine benzer, ortadaki büyük yanlardaki küçük, yan yana üçer tane şekil vardır. Tokmakların çevresinin kapı dışında kalan baş kısmı, yatay kısa bir boru şeklindedir. Tokmakların üst ucunda bulunan çıkıntıları bu küçük boruların uçlarına takılırlar. Boruların üzeri boğumludur. İncelediğimiz tokmaklarda farklılık genelde bu boğumların şekillerinde ve sayılarında kendini göstermektedir. Bu da tokmakların aynı kalıptan çıkmadığını doğrulamaktadır.

Aynaları kapı çivisinden yukarı doğru dik duran bir yaprak biçiminde olup içleri ajur tekniği ile yukarı doğru giderek yükselen dikey oylumlarla süslenmiştir. Çakırlar evi kapı tokmağının aynası diğerlerine göre daha yayvan olup üzeri bir taç şeklinde sonlandırılmıştır. Diğer tokmakların aynalıklarının üst kısmı ise yuvarlak yaprak çıkıntıları şeklindedir. Alt parçayı oluşturan kabarıklar daha küçük ölçülerde olup palmet yaprağını hatırlatmaktadır. Bunların da içerisi ajur tekniği ile oylumlanmıştır.

Geleneksel Türk evlerinde yaygın tip olarak görülen bu kapı tokmaklarının benzerleri Beypazarı, Niğde, Kayseri ve Uşak evlerinde de görülmektedir.

1.5.b. Kapı Kolları: Sakarya evlerinde çift kanatlı cümle kapılarında kullanılan kapı kolları özellikle XX. yüzyıl başlarında yapılan yapılarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Malzemesi pirinç olan bu kapı kolları döküm tekniği ile yapılmışlardır. Çift kanatlı kapının iki kanadına karşılıklı, aynı hizada, daha çok yatay olarak yerleştirilen kapı kolları, kapıyı tutup kapamaya yarar. Tutacak ve aynalık kısımlarından meydana gelen bu kapı kollarının birçoğunda zengin bezemeler dikkat çekmektedir. Tutacak kısımları yaygın olarak, boğumlu, burmalı veya sade silindir görünümündedir. Tutacağı her iki ucu küp veya yuvarlak formlu iki çıkıntı ile sonlanmıştır. Bu çıkıntıların üzerinde çeşitli geometrik şekillerden oluşan bezemeler bulunmaktadır. Çıkıntıların uçları ise boğumlu bir şekilde yanlara doğru uzatılmıştır. Aynalıkların kenarları şemse motifi şeklinde olup iki uç palmet şeklinde sonlanmaktadır. Merkez Suat Kızılkaya Evi, Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi, Pamukova Orhan Gürevin Evi, Sapanca Arif Rıza Boycan Evi, Selahattin Bilgin Evi, Eyüp Yiğın Evi, Taraklı Çakırlar Evi ve Çakıroğlu Evi bu tarz kapı kollarının görüldüğü evlerdir (Fotoğraf 20)

1.5.c. Kapı Kilitleri: Sakarya evlerinde cümle kapılarının arkasında oldukça ayrıntılı kapı kilit sistemleri bulunmaktadır. Malzemesi demir olan bu kapı kilitleri işçilik bakımından dikkat çekicidir. Bu kapı kilitleri gövde, mandal ve kilit yuvasından meydana gelmektedir. Kapının dış yüzünde yer alan kapı tokmağı çalındıktan sonra üst kattan kapı kilidinin diline bağlı ip çekilmek sureti ile kapı açılır. Bazen de kapı kilidinin dili altına konulan bir kıymık parçası dili devamlı açık tutar, o zaman yalnız dışarıdaki mandal

kaldırılarak kapı açılabilir. Kapı iç yüzünde mandal kolu ve kilit bulunmaktadır. İçerde bulunan kapı mandalı aynalarının gövdeleri genellikle şemse motifi biçiminde olup uçları palmet şeklinde sonlanmaktadır. Taraklı Çakırlar Evi kilit aynalarının uçları iki yana doğru bükülen çift başlı kartal motifini hatırlatmaktadır (Fotoğraf 21). Üzerinde iki kilit deliği bulunmaktadır. Alttaki delik sürgüyü hareket ettirerek kapıyı kilitler ve açar; üstteki delik ise dili yukarı kaldırarak kapının açılmasını sağlar. Bazı evlerde kilit delikleri içerden görünmeyi engellemek için küçük kapakçıklarla kapatılmıştır. Pamukova Suat Yavuz Evi'nde olduğu gibi bazı evlerde fazladan güvenlik önlemi olarak demir kollar da kullanılmıştır.

Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi, Hendek Mollalar Evi ve Taraklı Çakırlar Evi, Selahattin Kozcağz Evi, bu tarz kilit sistemlerinin olduğu evlerdir. Benzer örnekler Safranbolu evlerinde (Günay 1989: 113) ve Uşak evlerinde (Sayan 1997:108) de karşımıza çıkmaktadır.

1.5.d. Korkuluklar: Geleneksel Sakarya evlerinde yaygın olarak karşımıza çıkan bir bezeme de demir malzeme ile yapılan bezemelerdir. Demir malzeme sıcak işlenmiş olarak kapı, pencere korkuluklarında ve merdiven tırabzanlarında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu demir bezemeler Osmanlı sanatında Batılılaşma sürecinde Barok ve Ampir dönemlerde sevilerek kullanılan "S" "C" kıvrımlı bitki motifleri ile salt geometrik şekillerin uzatılması veya yayvanlaştırılması karakterlerine uygun özellikler göstermektedir. Sapanca Eyüp Yiğın Evi, Taraklı Çakırlar Evi, Çakırlar Konağı, Hendek Mollalar Evi demir bezemelerin görüldüğü örneklerdir (Fotoğraf 22). Benzer örnekleri bölgede Sapanca Mahmudiye Köyü Hasan Fehmi Paşa Camii (1887) ve Sapanca Uzunkum Rahime Sultan Camii (1893) (Çetin 2008: 34-49) gibi geç dönem camilerinde de görülmektedir.

1.6. Çini Karo Bezeme

Sakarya evlerinde karşımıza çıkan bir bezeme grubu da çini karolarla yapılan bezemelerdir. Daha çok döşeme malzemesi olarak kullanılan, üzerlerinde basit geometrik ve stilize bitki motiflerinin yer aldığı bu karo levhalar Taraklı Çakıroğlu Konağı cephesinde, yalın cepheyi hareketlendirmek amacıyla aralıklı olarak yerleştirilmiştir. Bu karoların benzerleri döşeme malzemesi olarak günümüze ulaşmayan merkez Cevat Bey Konağı'nda da kullanılmıştır (Fotoğraf 23) (Çetin 2008: 432).

Sonuç

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarına katılan Sakarya ili ve çevresi kaynaklarının zenginliği ve elverişli iklimi sayesinde kısa bir süre içinde mimari alanda hızlı bir yapılanma sürecine girmiş, bu yapılanma Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Ancak, bölgenin 1. derecede deprem kuşağı üzerinde bulunması ve sık sık yaşanan depremler yüzünden yapıların büyük bir bölümünün yok

olmasına neden olmuştur. Depremlerden en az zarar gören Taraklı ilçesindeki evler dışında merkez ilçe ve diğer ilçelerden çok az ev günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından daha eski örneklerle rastlayamadığımız bu evler plan ve işlevsellik bakımından geleneksel Türk konut mimarisinin özelliklerini taşımakla birlikte süsleme bakımından başkent İstanbul'a olan yakınlıktan dolayı özellikle XIX. yüzyıl moda beğenisinin etkisi altında kalmıştır. Evlerde Barok, Rokoko ve Ampir bezme unsurları Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının programına uygun olarak seçmeci bir tarzda uygulanmıştır. İl sınırları içindeki evlerde bezemeler daha ziyade iç mekânlarda özellikle de evlerin başodalarında önem kazanmaktadır. Tavanlar, tavan göbekleri ve duvarlar bezemelerin yoğunlaştığı yerlerdir. Özellikle kalemişi bezemeler başkent üslubunu taklit etmektedir. Bezemelerde ahşap, boya, metal az miktarda da taş ve alçı malzeme kullanılmıştır. Bezemeyi oluşturan motifler geometrik ve stilize bitkisel motifler olup figürlü bezeme görülmemektedir.

Depremler ve yerel yönetimlerin yanlış uygulamaları ile koruma konusunda yeterli çabaların gösterilmemesi yüzünden çok azı günümüze ulaşabilmiş bu evlere ait bezemeler yanlış kullanım, hatalı restorasyonlar ve ilgisizlikten dolayı gittikçe yok olmaktadır. Bu evlerin topyekûn korunması ve gelecek nesillere ulaştırılması bölge için olduğu kadar geleneksel Türk konut mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AREL, Ayda (1975). *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ARIK, Rüçhan (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ARSEVEN, C. Esad (1983). "Kapı Tokmakları", *Sanat Ansiklopedisi*, C.2., İstanbul, s. 951.
- BATUR, Afife (1998). "Art Nouveau", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.I., İstanbul, s. 327-331.
- BEKTAŞ, Cengiz (1996). *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BEKTAŞ, Cengiz (2001). *Halk Yapı Sanatı*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- CANSEVER, Turgut (2002). "Türk Evinin Mimarisi", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 200-203.
- ÇAL, Halit (1999). "Niğde Kapı Tokmakları", *Art-Dekor*, S.77, İstanbul, s.122-125.
- ÇAL, Halit (1999). "Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, s. 275- 284.
- ÇETİN, Yusuf (2006). *Sakarya ve İlçelerinde Türk Dönemi Sivil Mimari Eserler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ÇETİN, Yusuf (2008). *Sakarya'da Türk Mimari Eserleri*, Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- ELDEM, S. Hakkı (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ELDEM, S. Hakkı (1984). *Türk Evi Osmanlı Dönemi/ Turkish Houses Ottoman Period, C. I*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları.
- ESER, Lami (1955). *Kütahya Evleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Reha (1989). *Geleneksel Safranbolu Evlerinin Oluşumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İREZ, Feryal (1989). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖNGE, Yılmaz (1991). "Konya Evinin Tezyinatı", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 140-143.
- ÖZKÖSE, Aynur (2001). *Ahşap Kültürü: Anadolu'nun Ahşap Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARPUZ, Haşim (1993). *Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÖMÜRCÜOĞLU, Eyüp (1950), *Ankara Evleri*, İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- KÜÇÜKERMEN, Önder (1996). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- RENDA, Günseli (1983). "19.yy.da Kalem İşi Nakış-Duvar Resmi", *Tazimat-tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, VI., İstanbul, s. 1532.
- RENDA, Günseli (1997). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. SAYAN, Yüksel (1997). *Uşak Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÖZEN, Metin (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ŞAPOLYO, E. Behnan (1970). "Kapı Tokmakları" *Önasya*, S.56, Ankara, s.13-14.
- TANSUĞ, Sezer (1983), *Karşıtı Aramak*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TANSUĞ, Sezer (1996). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- ÜÇER, Kaya (1988). *Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalem İşi Üslupları*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

EKLER

Fotoğraf: 1, Hendek Molalar Evi cephede ahşap bezemeler

Fotoğraf: 2 a, Taraklı Mürvet Tanyel Evi güneş motifi, b. Sapanca Hasan Fehmi Paşa Camii giriş kapısında güneş motifi

Fotoğraf: 3, Çatı furuş ve saçakları

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Fotoğraf: 4, a. Taraklı Çakıroğlu Evi, b. Ahşap çatı saçağı

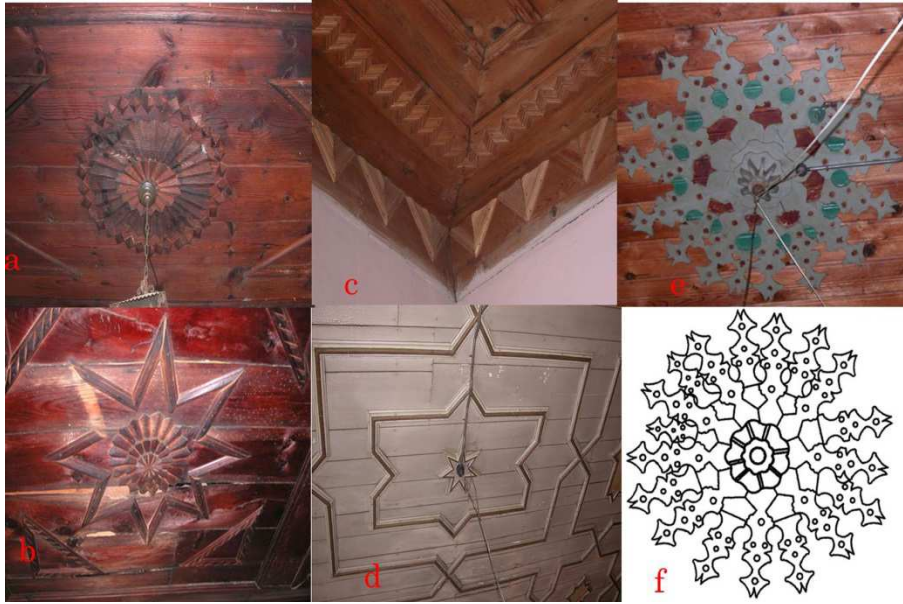
Fotoğraf: 5, Geyve Antakyalı Ali Efendi Evi

Fotoğraf: 6, Pamukova Suat Yavuz Evi

Fotoğraf: 7, Sakarya evlerinde ahşap kapılar

Fotoğraf: 8, Sakarya evlerinde çitâkari ve ajur ahşap tavan bezemeleri

Fotoğraf: 9, Merkez Alicanlar Evi tekne tavan ve tavan bezemesi

Fotoğraf:10, Taraklı Selahattin Kozcağız Evi ahşap tavan bezemesi

Fotoğraf:11, Taraklı Selahattin Kozcağız Evi tavan göbeği

Fotoğraf: 12, Taraklı Çakırlar Evi ahşap muşabak

Fotoğraf: 13, Sapanca-Yanık Ertekinler Evi varaklı aynalı konsol

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

Fotoğraf: 14, Geyve Antakyalı Aki Efendi Evi'nde kalemîşi bezemeler

Fotoğraf: 15, Taraklı Çakıroğlu Evi'nde kalemîşi duvar bezemeleri

Fotoğraf: 16, Tarklı Çakıroğlu Evi'nde kalemîşi tavan bezemeleri

Fotoğraf: 17, Merkez Alicanlar Evi duvarlarında alçı bezeme

Fotoğraf: 18, Merkez Eski Halkevi Binası

Geleneksel Sakarya Evlerinde Bezeme

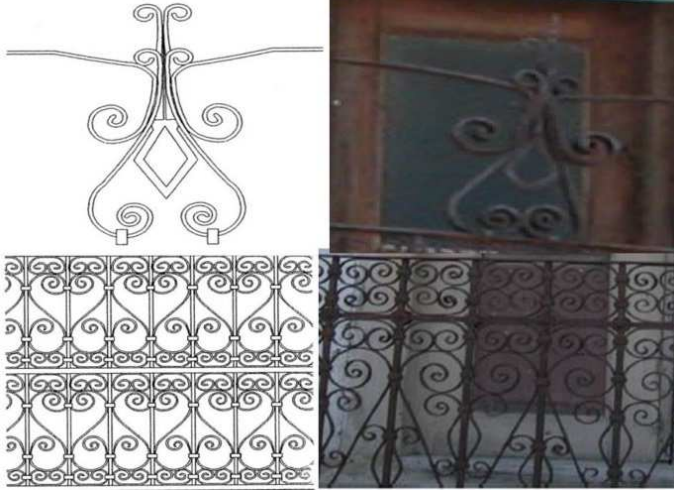
Fotoğraf: 19, Sakarya evlerinde kapı tokmakları

Fotoğraf: 20, Sakarya evlerinde kapı kolları

Fotoğraf: 21, Sakarya evlerinde kapı kilitleri

Fotoğraf: 22, Sakarya evlerinde demir korkuluklar